

Rus Oryantalist Klimoviç'in Kur'an Çerçevesindeki Çalışmaları *

Zhakhangir Nurmatov**

Öz

İslam medeniyeti ve kültürünün temelinde Kur'an olması, Rus oryantalistlerini, Kur'an çerçevesinde araştırma yapmaya kendilerini sevk etmiştir. Sovyet dönemi Rus oryantalistlerin çalışmaları dönemin siyaseti ve ideolojisi doğrultusunda ele alınmış, "bilimsellik" modern sömürünün devlet eliyle sürdürülmesine hizmet etmiştir. Bunun bariz bir örneğini Sovyet döneminde yaşamış olan Klimoviç'in iddialarında görmek mümkündür. Ömrünün büyük bir kısmını Kur'an araştırmalarına adanmış Klimoviç, tabii olarak kendisine kadar gelen oryantalist gelenekten beslenmiş ve büyük oranda da seleflerinin görüşlerinden etkilenmiştir. Özellikle Batı ve Çarlık Rus oryantalistlerin görüşleri onun eserlerine büyük ölçüde kaynaklık etmiştir. Onun Kur'an'a yaklaşımındaki olumsuz ve önyargılı tavrı, İslam'ı mahkûm etmeye en baştan karar vermiş olması, objektifliği bir kenara bırakarak İslam'a saldırgan bir tavır takınması gibi hususları göz önünde bulundurduğumuzda onun eserlerinin objektifliğinden bahsetmemiz çok zor görünmektedir.

Anahtar Kelimeler

Rus, Oryantalizm, Klimoviç, Sovyet Dönemi, Kur'an, Tefsir.

* Geliş Tarihi: 20 Aralık 2016 – Kabul Tarihi: 21 Haziran 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Nurmatov, Zhakhangir (2019). "Rus Oryantalist Klimoviç'in Kur'an Çerçevesindeki Çalışmaları". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 193-214.

** Dr. Öğr. Üyesi., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, İlahiyat Bölümü – Türkistan/Kazakistan
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5083-0748>
zhakhangir82@gmail.com, zhakhangir.nurmatov@ayu.edu.kz

Giriş

Bilindiği gibi Ruslar, tarih boyunca Müslüman Doğu ülkeleriyle komşuluk içerisinde yaşamışlardır. Rusların komşu Doğu ülkelerle olan münasebetleri nedeniyle Müslümanların hayat tarzlarını, dillerini ve kültürlerini tanımaya ve öğrenmeye mecbur kalmışlardır. Büyük Petro'dan başlayarak akademik kurumlar tarafından çalışılmaya başlanan Doğu, öncelikle doğu dillerinin öğretilmesini gerekli kılmış, Kur'an'ın Rusça'ya çevrilmesi de bu dönemden itibaren gündeme gelmiştir. Rusya'nın Doğu'yu araştırma faaliyetleri Kazan Üniversitesi, Kazan İlahiyat Akademisi, Moskova Üniversitesi, Moskova Lazerev Doğu Dilleri Enstitüsü, St. Petersburg Üniversitesi, St. Petersburg Asya müzesi, Harkov Üniversitesi, Odessa Rişel lisesi gibi merkezlerde gerçekleştirilmiştir. Bu merkezlerde ilahiyat alanında uzman yetiştirme faaliyetleri etkin bir biçimde sürdürülmüştür.

Batılı oryantalistler gibi İslamiyet'le ilgili birçok araştırma yapan Rusların çalışmaları genellikle siyasi konjonktüre göre farklılık arz etmiştir. Çarlık döneminde telif edilen çalışmaların çoğu Hıristiyan Misyonerler tarafından kaleme alınmış, Sovyet döneminde ise ateist bakış açısı etkili olmuştur. Başka bir ifade ile Çarlık Rusyası'nda İslam'a karşı kullanılan Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma silahı, Sovyet döneminde metot, asimilasyon ve ateistleştirme şeklini almıştır.

Sovyetler Birliği'nin İslam'ı yok etme politikalarının sonucunda on binlerce cami yıkılmış, birçok din adamı öldürülmüş, medreseler kapatılarak din eğitimi yasaklanmıştır. Din karşıtı propaganda için her türlü yola başvuru olarak militan ateizm öğretileri yayılmaya başlamış; İslam, Sovyet sisteminin en büyük düşmanı olarak gösterilmiştir. Dini, dolayısıyla İslam'ı tanımayan Sovyet sistemi, bu manada bilhassa Kur'an'a saldıran çalışmalar yaptırmıştır. Bunun en bariz örneğini Sovyet döneminde yaşamış olan Rus oryantalist Lutsian İppolitoviç Klimoviç'in İslam üzerine yaptığı araştırmalarında görmek mümkündür. Klimoviç Sovyet döneminde yaşayan, Rus oryantalistlerin önemli temsilcilerinden birisidir. O, 5 Ekim 1907 yılında Kazan'da doğmuş ve gençliğini orada geçirmiştir. 19 Temmuz 1989 tarihinde Moskova'da vefat etmiştir (Miliband 2008: 634).

Klimoviç başta İslam dini ve Kur'an tarihi olmak üzere Sovyet ve yabancı doğu edebiyat tarihi alanında birçok eser telif etmiştir. 1924 yılında St. Pe-

tersburg Üniversitesi linguistik fakültesi mezun olduktan sonra, 1931 yılında Kazan şehri Doğu Pedagojik Enstitüsü doçenti olmuş, 1933 yılında ise profesör unvanını almıştır. 1931-1933 tarihlerinde Kazan Tatar İktisat Enstitüsü ve Kazan Doğu Pedagoji Enstitüsünde öğretmenlik olarak görev yapmıştır. 1932-1934 tarihleri arasında Stalin Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesinde çalışmıştır. 1934-1953 yıllarında Krupskaya Moskova Bölgesel Pedagoji Enstitüsü'nde, 1953-1989 yılları arasında ise Gorkiy Edebiyat Enstitüsü'nde çalışmıştır. Klimoviç 1949 tarihinden itibaren Sovyetler Birliği Komünist Parti üyesi ve SSCB Yazarlar Birliği üyesi olmuştur. 1982 yılında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) memurluğu hizmetini sürdürmüştür (Miliband 2008: 635).

Aslen Yahudi olan Klimoviç'in gençliği, eğitimi ve hocaları hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Ancak onun İngilizce, Almanca ve Fransızca'yı yeterli derecede bildiğini, Doğu dillerinden Tatarca ve az da olsa Arapçaya vakıf olduğunu eserlerinde kullandığı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Klimoviç, hayatının büyük bir kısmını, yani 1927 yılından hayatının sonuna kadar tam 62 yıl İslam'la mücadele için harcamıştır (Kemper vd. 2011: 70).

Klimoviç'in, bazı kaynaklarda 500'den fazla bilimsel çalışmasının mevcut olduğu söylenmektedir. Onun bu çalışmalarının büyük çoğunluğu İslam dini, İslam ve Kur'an tarihi, İslam'da örf adetler, Orta Asya ve Uzak Doğu halkları düşünürlerinin edebi çalışmaları ile ilgilidir (Karatayev vd. 1974: 476).

Klimoviç'in hayatı, Sovyet dönemi siyasi ideolojinin etkin bir biçimde uygulandığı bir döneme rastlamaktadır. Sovyet rejiminin İslam ile ilişkileri, devlet-İslam ilişkileri ve Komünist Parti-İslam ilişkileri olmak üzere iki şekilde tezahür etmiştir. Devlet ile İslam arasındaki ilişkiler siyasi, Komünist Parti ile İslam arasındaki ilişkiler ideolojik mahiyetteydi. Sovyet devleti taktik gereği zaman zaman din ile mücadelede şartlara göre yumuşama eğilimleri gösterirken Komünist Parti ilkelerinden hiç ödün vermemiştir. Bunun yanında Sovyet devleti açısından, din bireyin özel sorunu olmasına rağmen Komünist Parti'ye göre din, bir komünistin hatta bir insanın hayatında yer almaması gereken bir unsurdur. Sovyet devleti İslam'la ilişkilerini kanunla düzenlerken, Komünist Parti kongrelerde aldığı kararlarla düzenlemiş ve dinle mücadeleyi neredeyse varlığının tek sebebi olarak görmüştür (Erşahin 1999:143).

Ancak dönemin totaliter siyasetine ve İslam'ı yok etme amacındaki saldırılara rağmen, İslami ritüeller, sözgelimi beş vakit namaz ve cenaze namazları kılınmaya devam edilmiş ve böylece gelecek nesle aktarılmıştır. 1940 yıllarında SSCB'de İslam'ın dört tane resmi temsilcisi bulunuyordu: Ufa Müftülüğü (Avrupa, Sibiry), Taşkent (Orta Asya), Mahaçkala ve Bakü (Kuzey ve Güney Kafkasya). Ancak bunların hizmetleri temelde siyasi nitelikli olup, Sovyet Müslüman halkının yararına ve onları ilgilendiren meselelerde onları koruma yetkisine sahip değillerdi (Kemper 2009: 7).

1920 ve 1930'lu yılları arasında yaşayan Sovyet oryantalistleri görüşlerini Marksizm çerçevesinde ele almışlardır. Eserlerinde İslam'ın erken dönemine ait Arapça, Farsça temel kaynakları yeterli derecede kullanmamışlardır. Bunun yerine batılı oryantalistlerden, özellikle Alman oryantalistleri eserlerinden bol miktarda istifade etmişlerdir (Kemper 2009: 14).

İslamiyetle ilgili eser telif eden dönemin önemli Rus oryantalistlerden şunları sayabiliriz: Yevgeniy Belyayev, Raşid Mavlyutov, Mihail Piatrovskiy, Aleksey Şebunin, Sergey Tokarev, Veniamin Filştinskiy, Mihail Novikov, Leonid Vasilyev vs. Bunun yanı sıra bu dönemde yeni ideolojiyi tam anlamıyla benimsemeyen Vasiliy Barthold, Sergey Oldenburg, İgnatiy Kračkovskiy, Fedor Şerbatskiy, Vladimir Gordlevskiy, Aleksandr Şmidt, Aleksandr Semenov gibi doğubilimciler araştırmalarını sürdürseler de devlet tarafından kendilerine yeterince kaynak ayrılmadığından ve değer verilmediğinden kısa süre sonra etkinliklerini kaybettiler (Erşahin 1999: 260).

Klimoviç'in görüşlerine yönelik eleştiriler de dönemin bazı önemli Rus oryantalistlerden gelmiştir. Örneğin Vasiliy Smirnov, Klimoviç'in çarlık misyoner oryantalistlerin İslam'a saldırı yönündeki tutumlarını aynen kabul ettiğini ve onlara bağlı kaldığını eleştirmiştir. Hakikaten Klimoviç, 1930 yılları yayınlanan ateistik mahiyetteki broşürlerinde İslam'la ilgili bilgileri Hıristiyan misyoner tecrübelerinden sık sık alıntılar yapmış olduğu görülmektedir. Bunun en çarpıcı örneği de 1930 yılında telif edilen Kur'an'ın muhtevası (Soderjaniye Korana) adlı eseridir. Bunun yanında Klimoviç, kendisinin rakibi sayılan Mikhail Tomara tarafından da "misyoner bir faaliyette" bulunduğu iddiasıyla eleştirilere maruz kalmıştır (Kemper vd. 2011: 74).

Komünistlerin devlet kanalı ile yürüttüğü İslam karşıtı ideolojik saldırıların bariz örneklerini o dönemde yayımlanan eserlerde görmek mümkündür. Bu

manada İslamiyet, Kur'an-ı Kerim ve İslam'a dair bu saldırıların yansımalarını Sovyet ansiklopedilerinde yer alan şu ifadeler net bir şekilde gösterir. Sözgelimi, *İslamiyet'e dair*: "İslam daima gerici bir rol oynadı. O, işçilerin haklarını gasp edip geriye sadece beden bırakmak isteyen sömürücü bir sınıfın aletidir. Aynı zamanda o, gayeleri Doğu'yu sömürmek olan emperyalistlere yardım ediyor" (Vvedenskiy 1953: XVIII/ 516). *Kur'an'ı Kerim'e dair*: "Kur'an sömürücü sınıf ve mürteci İslam Hocaları tarafından işçi kitlelerini aldatma ve tehdit etme vasıtası olarak kullanılıyor" (Vvedenskiy 1953: XXII/ 564). *İslam'a dair*: "İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden Doğu memleketlerinde din, mahalli mürtecilerin ve emperyalistlerin elinde bir silahtır".

Sovyet döneminde ateistik ideolojiyi yaymakta süreli yayınların da önemli yeri vardır. *Jizn Natsionalnostey* (Milliyetler Hayatı), *Noviy Vostok* (Yeni Doğu), *Kolonialniy Vostok* (Koloniyal Doğu), *Bezbojnik* (Allahsız) vs gibi dergiler bunlardan bazılarıdır. Bunlar genel olarak dine ve özel olarak İslamiyet'e karşı olan militan ateist mahiyetteki eserlerdir.

Klimoviç'e Göre İslam'ın Zuhuru ve Kur'an'ın Kaynağı

Müslüman inancına göre Kur'an-ı Kerim hem manası, hem de lafzı Yüce Allah katındandır, yalnız ve yalnız ondan indirilmiştir. Onun mübelliği ise Hz. Muhammed'dir. O Kur'an'ı Allah katından bir elçi vasıtasıyla almış olup Kur'an metninin oluşmasında herhangi bir katkısı olmamıştır. Buna mukabil oryantalistler, söz konusu kitabın indiği dönemde ona muhalefet eden müşrikler gibi çeşitli yollarla buna karşı çıkarak, Kur'an vahyini beşer şuurunun bir ürünü olarak gösterme gayreti içine girmişlerdir.

Kur'an ve onun menşei konusunda oryantalistik yaklaşımlarda birtakım farklılıklar dikkat çekmektedir. Bu farklılıklar onun kaynağı ve menşeinin ilahi olmadığı ortak noktasında birleşirken, Kur'an'a beşeri kaynaklar bulmada ayrışma ve farklılaşma görülmektedir (Okumuş 2003: 90-91). Özellikle Yahudi asıllı oryantalistlerin çoğu Kur'an'ın kaynağını Yahudiliğe ve Tevrat'a dayandırmakta, oryantalistlerin bir kısmı ise Kur'an'ın İncil'den alınmış olduğu tezini savunmaktadırlar. Bazı oryantalistler bu iki yaklaşımı birleştirerek Kur'an üzerinde hem Tevrat'ın hem de İncil'in etkileri olduğunu ve onun asıl kaynağının bu iki kitap olduğunu ileri sürmektedirler. Bu iddialara ilaveten Kur'an'da putperestliğin tesirini ileri sürenler de olmuştur. Bunun yanında Kur'an araştırmalarında oryantalistlerin görüşlerine karşı çıkan batılı araştırmacılar da bulunmaktadır.

macılar da bulunmaktadır. Örneğin Geoffrey Parrinder, Youakim Mubarek ve Basetti Sani gibi özellikle din adamı bazı araştırmacılar, Louis Massignon'un etkisinde kalarak, müsteşriklerin Kur'an araştırmalarında kullandıkları metoda karşı çıkmış, onları şiddetle eleştirmişlerdir. Bu noktada onlar, Kur'an-ı Kerim'e bir beşer kitabı olarak bakan müsteşriklerin metodu ile Allah'ın son kitabını anlamının mümkün olamayacağını, ancak Allah'ın kitabı olarak incelendiği takdirde onu doğru olarak anlamının mümkün olabileceğini dile getirmişlerdir (Akdemir 1989: 198-200).

Ömrünün büyük bir kısmını Kur'an araştırmalarına adayan Rus Oryantalist Klimoviç, tabii olarak kendisine kadar gelen oryantalist gelenekten beslenmiş ve büyük oranda da seleflerinin görüşlerinden etkilenmiştir. Özellikle Batı ve Çarlık Rus oryantalistlerin görüşleri onun eserlerine büyük ölçüde kaynaklık etmiştir.

İslam dininin bir ideoloji olarak ortaya çıktığını söyleyen Klimoviç, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini hep bu doğrultuda insanlar tarafından uydurulan, ideolojik bir eser olduğunu ileri sürmüştür. Klimoviç meslektaşları Belyayev ve Mavlyutov gibi düşünürlerin görüşlerini paylaşarak şöyle demektedir: "İslam'ın ortaya çıkışında Arabistan ile İran ve Bizans İmparatorlukları arasındaki ilişkilerin çok önemli yeri vardır. İran ve Bizans'ın ikisi de Arabistan'da doğrudan ya da dolaylı olarak kendi hâkimiyetlerini kurmak istemişlerdir. Bu esnada Arabistan, iki İmparatorluğun kötü niyetlerine karşı harekete geçmiş ve her bir kabilesi kendi ideolojisini üretmiştir. Bu siyasi ideolojiler arasında peygamber ve büyücülerin rolü büyüktür" (Klimoviç 1986: 9). Böylelikle Muhammed Peygamber İslam dini adı altında kendi siyasi ideolojisini yansıtan bir eser telif etme girişimini başlatmıştır. Klimoviç, İslam'ın birçok çelişkiyi içinde barındıran, henüz yeterli düzeyde araştırılmayan bir din olduğunu iddia etmiştir.

Klimoviç'e göre, VI. yüzyılın sonu ve VII. yüzyılın ilk yılları arasında Arabistan'da diğer dini merkezlerde olduğu gibi "Allah", ilah olarak ön plana çıkmıştır. Söz konusu ilah Arap kabilelerinin içinde hâkimiyeti ele geçiren erken dönem ilahlarındandır. Bunun yanı sıra Klimoviç, Barthold'a atıfta bulunarak "Hubel" in ve "Müslümanların Allah'ı" nın aynı şey olduğunu iddia etmiştir. O, söz konusu iki kavramın "Hu" ve "Bel" olarak iki kelimeden oluştuğunu ve bunları karşı karşıya getirmenin tesadüfi olmadığını ileri sürmüştür. Çünkü ona göre bu erken dönem Doğu Sami geleneklerinin

simgesidir. Onlar kendi kabilelerinin önemli ilahlarını “bey”, “efendi” anlamlarına gelen “ba'al”, “akk”, “bel” sözleri ile ifade etmişlerdir. Kâbe etrafında bulunan esas ilahlardan “Hubel”in “Hu” ve “Bel” gibi iki sözden oluştuğunu söylemiştir. “Hüve” zamirini “gerçek”, “ilah”, “Allah” anlamında Müslüman cami ve mescitlerinde görmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Maamafih, Kur'an'ın üç ünlü puttan bahsederek (Müellif burada Lat, Menat, Uzta putlarını kasdetmektedir) Hubel hakkında sessiz kalmasının bu görüşü daha da kuvvetlendireceğini ifade etmiştir (Klimoviç 1986: 15). Dolayısıyla, Klimoviç'in iddiasına göre Müslümanlardaki “Allah” inancı, cahiliye dönemi putperestlerinin Hubel inancıyla eşdeğerdir.

Böyle bir iddiayı, yani Allah ile Hubel'in aynı şey olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Şöyle ki, İslam öncesi Araplar Allah'a inanıyorlardı. Kur'an'da da buna işaret vardır. Nitekim İslam'dan önce Araplar Allah ile kendileri arasında şefaathçi sandıkları putlara tapıyorlardı (*Yusuf Suresi*, 12/106). Kaynaklarda kaydedildiğine göre İbrahim (a.s.) ve oğlu İsmail (a.s.) Hicaz bölgesinde tevhit dinini yerleştirmiştir. Hicaz bölgesine ilk defa Hubel putunu getiren Amalika kavimlerinden Amr b. Luhay olduğu söylenmektedir (İbn Hişam 1995: 122, Kelbi 1995: 13). İslam dininin temeli ise tevhit esasına dayanmaktadır. Bu öyle bir tevhit inancıdır ki, Allah'ın birliğini, O'nun, tüm yetkin nitelikleri kendisinde topladığını, yaratılmışlara özgü noksanlıklardan uzak olduğunu, eşi ve benzerinin olmadığını, evrendeki her işin asıl çekip-çevirenin O olduğunu bilip buna iman etmek, O'ndan başkasına tapmamak, yapıp ettiklerimizi sadece O'nun rızasını gözeterek yapmak gibi kapsam alanı oldukça geniş manaları içeren tevhit inancıdır. Ancak zamanla insanların pek çoğu, tevhit inancından uzaklaşarak, şirkin, Allah'a ortak koşmanın, söylem ve eylemlerinde tevhide aykırı düşmenin türlü versiyonlarına sürüklenmek suretiyle akla, kesin bilgiye dayalı; gerçek, doğru bir tevhidî imandan sapmışlardır (Esen 2011: 112). Bundan dolayı Allah ile Hubel arasında bir bağın olduğunu ileri sürmek doğru değildir. Kur'an'da Lat, Menat ve Uzta zikredilirken Hubel putunun zikredilmemesi söz konusu iddiaya delil olamaz. Kaldı ki putlara tapma ile İslam'ın monoteistik inancı hiçbir şekilde birbirleriyle bağdaşmayan meselelerdir. Hz. Peygamber'in de tenzil döneminde putlara tapma gibi çok tanrılıkla 23 yıllık mücadelesi bunun açık bir kanıtıdır.

Klimoviç'in Kur'an'ın kaynağı ile ilgili görüşlerini incelediğimizde, Kur'an'ın, sadece Peygambere has bir ürün olmadığı iddiasını da görmekteyiz. Ona göre

Kur'an, Hz. Peygamber başta olmak üzere ondan sonraki kuşakların telif ettiği bir yapıttır. Böylelikle Kur'an-ı Kerim "müellifleri"; Kur'an'ın muhteva-sındaki bilgileri başta Kutsal Kitap olmak üzere İran ve Suriye efsanelerinden almışlardır (Klimoviç 1929: 42). Yazar, Müslümanların Kur'an'ı meydana getirmedeki amacını şu şekilde ifade etmektedir: "Kur'an, İslam'ın ilk devri, Arap ülkesinin o dönemdeki içtimai hayatı, Arap halifelığının yabancı ülkelere yaptığı seferleri ve bölgenin sosyal ve ekonomik sorunlarından hareketle insanları sömürmek amacıyla oluşturulan bir eserdir (Klimoviç 1959: 8). Bununla beraber Klimoviç, Hz. Peygamberin şahsiyeti ve onun döneminde gerçekleşen olayların güvenilirliğinden kuşku duyduğunu gizlememiştir. Bu bağlamda Klimoviç, 1930 yılında Kazan Komünist akademisinde verdiği bir sunumda kışkırtıcı bir konu olan "Muhammed Yaşadı mı?" sorusunu işlemiştir. Burada Müslüman bir toplumda İslam tarihini tamamen tekzip etmek amaçlanmıştır. Klimoviç, Hz. Muhammed'in hayatına ilişkin İbn İshak, İbn Hişam, Vakidi, İbn Sa'd ve Taberî gibi müelliflerin eserlerinde yer alan bilgilerin sağlamlığı yönündeki kuşkularını dile getirmiştir. Yazar, o zamanda Araplar tarafından anlaşılmayan Kur'an dilinin izah edilmesi için ek kaynaklara ihtiyaç duyulduğunu, bundan dolayı Hz. Muhammed'in hayatı hakkındaki güvenilir olmayan bilgileri otantik bir kaynak saymanın mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Yazara göre Muhammed'in başvurduğu Hıristiyan kaynaklarının hiç biri inandırıcı değildir. Bu nedenle Kur'an sadece Muhammed'in değil aynı zamanda bir grup müellifin de eseridir. Muhammed bir efsane olarak tarihçiler tarafından oluşturulmuştur (Klimoviç 1931: 198).

Klimoviç'e göre, Kur'an'ı İslam Peygamberinin eseri olarak görme geleneği ilk önce Doğuda değil, Batı Avrupa'da Katolik Hıristiyanlık tarafından misyonerlik çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca ona göre daha önceden Müslümanlar arasında buna yakın düşünceler ileri sürülmüş ise de, onlar da hep baskıya maruz kalmıştır. Bununla birlikte, söz konusu kişilerin Kur'an, ayet ve surelerin kaynağı konusunda Batılı araştırmacılara önemli malzeme sağlamışlardır (Klimoviç 1986: 99). Klimoviç, Kur'an'ın asırlar boyunca inceleme ve araştırma konusu olduğunu, ancak İslam'ın intişar ettiği memleketlerde bazı istisnai durumlar hariç, Kur'an'ın subjektif bir tarzda belli bir mezhebi anlayış çerçevesinde ele alındığını dile getirmiştir (Klimoviç 1986: 8).

Klimoviç'e göre, Batılı araştırmacılar Arapların kitabı olan Kur'an'ın gerçek kaynağı ve oluşumu konusunda yanlış bilgiler sergileyerek bu hususu daha da muğlak hale getirmişlerdir (Klimoviç 1986: 131). Bu bağlamda Bonn Üniversitesi öğretim üyesi Abraham Geiger'in (1810-1874) *Was hat Mohammed aus dem judenthume aufgenommen?* (Muhammed'in Yahudilikten aldıkları nelerdir?) adlı eserinde, Hz. Muhammed'in Kur'an'daki tüm bilgilerin Tevrat'tan alındığı iddiasını eleştiren Klimoviç, söz konusu görüşler nedeniyle İslam tarihi ve Kur'an'ın oluşumu hakkındaki bilgilerin yanlış değerlendirildiğini ifade etmiştir (Klimoviç 1986: 133). Geiger'in bu iddiasının sadece kendisiyle sınırlı kalmadığını, kendisinden sonra gelen araştırmacıları da etkilediğini dile getirmiştir. Yazar, Kur'an'da Eski ve Yeni Ahit kitaplarından alınmış kesin ibarelerin olmadığını, Tevrat'tan alınmış olarak atıfta bulunulan yaygın ibarelerin Müslümanların Kur'an'ı meşrulaştırma sürecinde oluşturulduğunu ileri sürmüştür (Klimoviç 1986: 242).

Kur'an'ın insanların bir ürünü olduğunu ispatlayan görüşlere ilk dönemlerde yazılan bazı rivayetlerde rastlandığını ileri süren Klimoviç, bu hususta Arap tarihçisi ve müfessir Taberî'nin (838-923) Hz. Muhammed'in henüz hayatta olduğu sırada bilinmeyen ayetlerin olduğu şeklindeki ifadelerine atıfta bulunmuştur. Klimoviç'e göre Kur'an'da buna örnek Muhammed'in ölümüyle ilgili Kur'an ayetleridir (Klimoviç 1986: 100; Klimoviç, 1959: 4). Yazar, "Muhammed, sadece resuldür. Nitekim ondan önce de nice resuller gelip geçmiştir. Şayet o ölür veya öldürülürse, Siz hemen gerisin geriye dinden mi döneceksiniz? Kim geri döner, dinden çıkarsa, bilsin ki Allah'a asla zarar veremez. Ama Allah hidâyetin kadrini bilip şükredenleri bol bol mükâfatlandıracaktır" (*Âli İmran Suresi*, 3/144) ayetinin Hz. Ebu Bekir'e ait olduğunu, Peygamberin ölümünden sonra insanları teselli niyetiyle söylendiğini iddia etmiştir. Gerçi, bu görüşü daha önce Kraçkovskiy ve batılı oryantalistlerden P. Casanova da iddia etmişlerdi (Klimoviç 1986: 100/243). Klimoviç burada Taberî hakkında iddia edilen bilgileri Taberî'ye ait orijinal metinlerden değil de batılı oryantalistlerden Reinhart Dozy ve İgnaz Goldziher'in eserlerini Rusça'ya aktaran A. Krimskiy'den almıştır (Krimskiy 1904: 9). Klimoviç'e göre Kur'an, her ne kadar kendisini hak, hikmetli, doğru yola götüren, kendisinde çelişkilerin olmadığını söyleyen, karanlıklardan aydınlığa götüren gibi vasıflarla ifade etmiş ise de onda, Kutsal Kitapların birçok metninin çarpıtılmış ve tahrif edilmiş halini görmek mümkündür, hatta bazı surelerin tamamında eski Babil ve Yahudi efsaneleri kendine özgü bir şekilde anlatılmıştır (Klimoviç 1929: 16).

Klimoviç'in iddiasına göre, Müslümanların Kur'an'da olmayan ve günde beş kere kıldıkları namaz ibadetinin İran'da yaygın olan dini kültlerin etkisiyle İslam'a girmiş olduğunu ve İran'da mevcut olan bazı anlayışların Kur'an'da ahiretle ilgili bazı tasavvurların oluşumuna tesir ettiğini söylemiştir (Klimoviç 1986: 106).

Klimoviç'in yukarıda geçen Kur'an'ın kaynağı konusundaki iddialarını özetleyecek olursak, Kur'an kısmen Yahudilikten, Hıristiyanlıktan, Mecusilikten, eski Babil efsanelerinden alınmış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in vefatından sonra on senelik bir zaman zarfında insanların görüş ve ideolojilerini de içinde barındıran, kendisine kutsallık atfedilen bir kitaptır.

Klimoviç'in yukarıda konuyla ilgili görüşlerini kabul etmek mümkün değildir. Öncelikle, Kur'an'ın bizzat kendisi birçok ayetinde kendisinin ilahi kaynaklı olduğunu, Arapça bir Kur'an olarak Allah katından peyderpey indirildiğini dile getirmektedir. Bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz: "Kur'an, değerli bir elçinin, Cebrail'in getirip okuduğu sözdür! O elçi ki çok kuvvetlidir. Yüce arş sahibi Allah'ın nezdinde pek itibarlıdır (*Tekvir Suresi*, 81/19-20); O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir (*Necm Suresi*, 53/4); Bize bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir derler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem asla olacak bir şey değil. Çünkü ben sadece bana vahyedilene tâbi olurum ve eğer sizin arzunuza uyar da Rabbime isyan edersem, o müthiş günün azabından korkarım" (*Yunus Suresi*, 10/15).

Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığı zaman da Kur'an'ın, peygamberin sözü olamayacağını görmek mümkündür. Öncelikle onun ümmi olması, hayatında hiç yalan söylememesi, düşmanları bile onu "Muhammed'ül-Emin" olarak nitelemesi, hayatında yaşadığı önemli olayların Kur'an'a yansıtılmaması (Hz. Hatice ve amcası Ebu Talib'in ölümü), vahyin bazen arzu etmediği tarzda gelmesi (*Abese Suresi*, 5/10, *Tabrim Suresi*, 66/1) gibi hususlar Kur'an'ın bir insan sözü olmadığına delildir. Eğer Kur'an vahyedilmeyip, Hz. Peygamber tarafından söylenmiş bir söz olsaydı, onun diğer sözlerine benzerdi. Hâlbuki Kur'an üslup yönüyle Hz. Peygamberin hadislerine benzemediği gibi hiçbir beşer sözüne de benzememektedir. Bunu az çok Arapça zevki olan herkes kolayca anlayabilir (Draz 1985: 110). Tüm bunların yanında Kur'an-ı Kerim, göklerin ve yerin yaratılışı (*Araf Suresi*, 7/54, *Yunus Suresi*, 10/3), dünyanın yuvarlaklığı (*Zümer Suresi*, 39/5; *Naziat Suresi*, 79/30), kâinatın genişlemesi (*Zariyat Suresi*, 51/47), çekim kanunu (*Ra'd Suresi*, 13/2, *Lokman Suresi*,

31/10), yeryüzünün dengesi (*Ra'd Suresi*, 13/3, *Hicr Suresi*, 15/19) gibi kozmolojik hakikatlerden de bahsetmektedir. Bunların çoğu ancak yakın asırlarda keşfedilen ve hiçbir konuda modern bilime ters düşmeyen hususlar olup aynı şekilde Kur'an'ın ilahi bir kaynaktan geldiğini gözler önüne sermektedir (Demirci 2012: 54). Kur'an'ın istikbale ait verdiği haberleri de bunlar arasında zikredebiliriz.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Klimoviç Kur'an'ın kaynağını, cahiliye Araplarının o dönemdeki içtimai hayatına ve örfüne dayandırmak istemiştir. Cahiliye döneminde bulunan bir uygulama veya hükmün Kur'an'a yansması tabii bir şeydir. Bunlar İslam'ın esasına uygun olduktan sonra, önceden mevcut uygulamaların olduğu gibi bırakılmasında hiçbir sakınca yoktur. Bize göre, faydalı bir örf ve uygulamanın olduğu gibi bırakılmasından hareketle Hz. Peygamberin Kur'anî bilgileri çevresinden aldığı ve Allah tarafından vahyedilmediğini iddia etmek doğru değildir.

Kur'an'ın kaynağının Hıristiyanlıktan ya da Yahudilikten alındığı iddiasına gelince öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki, putlara ibadetin yasak edilmesi ve tevhit inancı, ahirete iman ve geçmiş peygamberlere ve kavimlere ait kıssalar gibi konularda semavi dinler arasında birçok benzerlik vardır. Bunun esas sebebi ise bütün semavi dinlerin Allah'tan gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla Kur'an'ın muhtevastaki bazı konuların Kutsal Kitaplarla uyumu ve birtakım inançların benzerlik arz etmesi doğal bir şeydir. Üstelik nüzul döneminde Tevrat ve İncil'in Arapça tercümesinin olmaması (A'zami 2003: 210) ve Ehl-i Kitab'ın, özellikle de Yahudilerin ilmi saklamakta çok ileri gitmeleri gibi hususları hesaba kattığımızda Kur'an'ın kaynağının Kutsal Kitap olmadığını açık bir şekilde görürüz.

Taberî'nin naklettiği rivayete gelince, o kendi tefsirinde Hz. Peygamberin henüz hayatta olduğu sırada bilinmeyen ayetlerin varlığından bahsetmemektedir. Konuyla ilgili Klimoviç'in iddiası kabul edilebilir değildir. Kanaatimizce Klimoviç, Taberî tefsirinde geçen ve mensuh olduğu rivayet edilen ayetleri güya Hz. Peygamber döneminde bilinmeyen ayetler olarak dile getirmiş olabilir. Taberî, Enes b. Mâlik ve Ebu Musa el-Eş'ari gibi bir kısım sahabi, önce indirilen bir kısım âyetleri daha sonra neshedildikleriyle ilgili rivayetleri nakletmiştir. Bu rivayetler, Allah Teâlâ'nın, dilediği bazı âyetleri Peygamberine unutturma yoluyla kaldıracağını ifade etmektedir (Taberî 2001: III/398). Delil olarak getirilen söz konusu "Muhammed elçiden başkası değildir" ayetine gelince,

Klimoviç ayetin Hz. Peygamber döneminde bilinmediğini ve Hz. Peygamber vefat ettikten sonra sahabe tarafından söylenmiş bir ifade olduğunu dile getirmek istemiştir. Oysa ayet Peygamberimiz henüz hayattayken Uhud savaşında Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberi duyulunca, müminlerin üzülmesi, münafıkların dinden dönme gibi çeşitli planlar düşüncesine girmesi esnasında ebedî davanın fani şahıslar üzerine bina edilemeyeceğini hatırlatmak üzere nazil olmuştur. (Taberî 2001: VI/99-100).

Klimoviç'e Göre Kur'an'ın Cem'i ve Nüshalarının Çoğaltılması

Oryantalistlerin en çok üzerinde durduğu diğer bir konu da Kur'an'ın toplanması ve çoğaltılması meselesidir. Klimoviç de kendi meslektaşları gibi Kur'an'ın bir araya getirilmesi konusunda kendi görüşünü sergilemiştir. Taş, kemik, papirus parçalarına yazılmış ve çoğunluğu şifahi olarak aktarılan Kur'an metinlerinin bir araya getirilme faaliyetinin Hz. Ebu Bekir döneminde gerçekleştiğini ve onun bu vazifeyi Hz. Zeyd b. Sabit'e verdiğini kuşkulu bir şekilde anlatan Klimoviç, söz konusu Kur'an metinlerinin Hz. Muhammed'in asıl ve gerçek sözü olamayacağını iddia etmiştir. Yazar, Hz. Muhammed'in eski sahabilerinden olan İbn Mesud'un da kendine ait Kur'an nüshasının bulunduğunu ve bu nüshanın Zeyd nüshası ile muhtevası, surelerin sayısı ve tertibi, manası ve içinde yer alan haberlerin yeterli olup olmaması bakımından farklılık arz ettiğini dile getirmiştir (Klimoviç 1929: 16). Klimoviç'in iddiasına göre siyasi mücadelelerin sonunda Hz. Ebu Bekir'in emri üzerine Hz. Zeyd tarafından cem ettirilen Mushaf hakkında meydana gelen söylenti ve dedikodular diğer Kur'an nüshalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Klimoviç 1986: 64).

Klimoviç'e göre, Zeyd'in topladığı ilk Kur'an nüshası hilafet üzerinde pek etkili olamamıştır. Bundan hareketle kamuoyu nazarında "kutsallık" mertebesine yükselebilmesi için Kur'an'ın metinleşmesine şahit olanların (İbn Mesud vd) hayatta bulunmaması ya da belli bir sürenin geçmesi gerekiyordu. Yazara göre bu amaç ancak Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir (Klimoviç 1929: 17). Klimoviç'e göre, Halifelik'in ideolojisinin İslam olmasından dolayı onun yeni ve eski hukuki kanunlarının, Arap devletinin çıkarları ile uyumlu olmasını zorunlu kılmıştır. Böylelikle, pratik taleplere uygun olarak İslam hukukunun kaideleri doğrultusunda İslam'ın kutsal kitabının temeli atılmıştır. Klimoviç, halifelik döneminde hukuki ve dini mahiyet taşıyan yazılı belgelerin bulunduğunu ve onların Kur'an-ı Kerim'in oluşumunda önemli etkenlerden

olduğunu dile getirmiştir. Yazara göre, söz konusu yazıların birbiri ile uyuşmayan birçok yönü olmasına rağmen, zamanın yöneticileri tarafından önemli görülmüştür. Yazılı kaynakların ihtilafı yönleri İslam'ın hızlı bir şekilde intişar ettiği diğer bölgelerde birçok anlaşmazlığa yol açmıştı. Bundan dolayı birçok ve farklı içerikte olan Kur'an metinlerini imha etmek ve tek bir yazılı metin mecmuasını oluşturmak, güya Allah'tan sudur etmiş gibi bir özelliğe sahip olan Kur'an'ı oluşturmak ihtiyacını doğurduğunu ileri sürmüştür (Klimoviç 1986: 63-64).

Hız. Osman döneminde Kur'an'ın istinsah edilmesi konusunda Hz. Zeyd b. Sabit kendisinin oluşturduğu ilk nüsha ile diğer mevcut nüshaları karşılaştırmış ve onlardan gerekli yerleri almış, gereksiz olanları da almamıştır (Klimoviç 1986: 64). İbn Mesud ve Osman b. Übey (Burada Übey b. Ka'b olmalıdır) nüshasından insanların yaygın bir şekilde yararlanmasının sadece halifenin kimliğini ve siyasi otoritesini değil, tüm halifelik kurumunu zedeleyeceğini, böyle bir kritik durumun ve siyasi kargaşanın önünü almak için Hz. Osman, Zeyd b. Sabit'e Kur'an'ın son nüshasını oluşturmasını emretmiş ve diğer nüshaların yaktırmasını söylemiştir (Klimoviç 1929: 17). Böylelikle, Kur'an'ın tek versiyonu olarak bilinen Osman nüshası kutsallaştırılmış ve tarih boyunca tamir edilemez zararları beraberinde getirmiştir (Klimoviç 1929: 18). Müslümanlar tarafından Mushafı çoğaltma ve insanları tek kıraât etrafında toplama girişimi olarak değerlendirilen Hz. Osman'ın çabasını da yeni bir metin tespiti olarak değerlendiren Klimoviç, Hz. Osman'ın amacının yalnızca lehçedeki okuma farklılıklarını kaldırmak değil, tüm imparatorluk için standart bir metin tayinine yönelik zorunlu bir siyasi çaba olduğu görüşündedir. Bu dönemde farklı birçok büyük şehirde özel koleksiyonlar oluşturulduğunu ve bunlar arasındaki geniş farklılıkların Medine, Mekke, Basra, Kufe ve Şam gibi büyük şehir merkezlerindeki Mushafı da sinmiş olduğunu ileri sürmektedir. Bunun sonucunda standart bir metne sahip olmanın siyasi zorunluluk haline geldiğini ve Hz. Osman'ın çözümünün de Medine mushafını resmileştirmek ve diğerlerinin tamamının imhasını emretmek olduğunu, ancak Kurra'nın Hz. Osman'ın bu eylemine şiddetle muhalefet ettiğini ve Kufe Müslümanlarının, İbn Mesud Mushafının yakılmasını reddederek onda direnenlerle Hz. Osman'ın metnini kabul edenler şeklinde iki gruba bölündüğünü gösteren kanıtlar bulunduğunu iddia etmektedir (Klimoviç 1986: 64-65). Aynı iddiayı Klimoviç'ten önce Arthur Jeffery de "Progress in the

Study of the Qur'an Text" adlı makalesinde dile getirmiştir (Draz 1983: 96, Okumuş 2003: 96).

Klimoviç, Müslümanların nazarında Kur'an'ın ebedi olduğunu, Kur'an'ın oluşumu ve redakte edilmesi sürecinde bu düsturun esas alındığını ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra hâlihazırda Taşkent müzesinde Hz. Osman nüshası addedilen Mushaf'taki kan lekelerinin, halifeleri ve feodalleri ululama ve evliyalara sığınma anlayışının bir tezahürü olduğunu dile getirmiştir (Klimoviç 1959: 7).

Müellif, Hz. Osman nüshası olarak bilinen Kur'an'dan başka diğer metin ve nüshaların tamamen yok olmadığını, Hz. Osman'ın güç kullanarak diğer nüshaları yaktırmasından sonra insanların çoğunun söz konusu nüshalara, özellikle İbn Mesud nüshasına olan ilgilerinin daha da arttığını söylemiştir. Abdullah b. Mesud'un Bedir'de Ebu Cehli öldürmesinden dolayı sahabiler arasında şöhretli olması, hadis ve tefsir ilmi konusunda da uzman olması, aynı zamanda Osman-Zeyd nüshasını sert bir şekilde eleştirmesi Medine'de hoş karşılanmamıştır. Ebu Zer el-Gıfari'nin de aynı durumla karşı karşıya kaldığını, halifeliğin keyfi siyasetine muhalefetinden dolayı önce Suriye'den ve daha sonra Medine'den kovulduğunu dile getirmiştir (Klimoviç 1986: 65).

Klimoviç'e göre sadece nüshaların sahipleri değil, bunun yanı sıra nüshaları yazanların soyundan gelenlerin aynı zamanda asırlar geçmesine rağmen yöneticilerin adaletsizliklerini ve toplumun sorunlarını halka aktarmıştır. Buna göre İbn Mesud'un soyundan gelen Arap tarihçisi Ebu'l-Hasan Ali b. el-Mesudi (IX sonu-956) Hz. Osman'ın şehit edildiği gün onun hususi hazinesinde 150 bin dinar ve bir milyon dirhem paranın bulunduğunu, söz konusu dönem Medine halkının çok fakir bir durumda yaşadıklarını belirtmiştir (Klimoviç 1986: 66).

Klimoviç, halifeliğin erken dönemlerinde ortaya çıkan birçok Müslüman fırkanın tümünü tatmin edebilmek amacıyla Kur'an'ın birinci ve daha sonra ikinci redaktesinin yapıldığını, son redaktenin birkaç özellik taşıdığını ileri sürmüştür:

1. Redakte faaliyeti halife tarafından yerine getirilmesi gereken bir vazife idi. Diğer nüshaları oluşturan ve emek sarfedenlerin malzemeleri görüldüğü gibi çok geçmeden yaktırılmış ve imha edilmiştir. Bunun nedeni ise Hz. Osman grubuna mensup olanlar tarafından beğenilmemiş olmasıdır. Peygamberin yanından ayrılmayan, ona en sadık olanlar Kur'an'ı oluşturma sürecinde onlara

yardım etmesi gerekirken bilakis engel olmuşlardır. Onların bu tutumu Hz. Osman'ın yürüttüğü siyasete taraftar olmamalarından dolayı idi.

2. Kur'an'ı oluşturanların en önde gelen vazifelerinden biri de kendilerine getirilen ve kendilerinin kaydettiği yazılarda mekânla ilgili yerleri yok etmek, onların arasını ayırıp, onları farklı surelere taksim etmek idi. Kur'an'da yer alan efsanelerin siyakına bakıldığında sadece surelerin değil, bununla beraber ayetlerin de kronolojisini ve mana düzeninin bozulmasını görmek mümkündür. Bundan dolayıdır ki, bu kitapta mitolojik ve efsanevi kahramanlardan çok bahsedilmiş, ama İslam'ın ortaya çıktığı Arabistan'da, sözgelimi Mekke ve Medine'de peygamber hareketini yönetenlerin isimleri yok denebilecek kadar azdır. Hatta Muhammed isminden bile sadece dört kere bahsedilmiş ve bir yerde ise "Ahmed" olarak geçmiştir. Ancak, bu isimlerin bahsedildiği bağlam, onun yaşadığı dönemi değil, eski efsanelerin kahramanı olarak yansıtılmıştır. Kur'an'da ilk dört halifenin olmayışı da hayret verici bir şey değildir. Ancak, çok geçmeden bu konuda Ali yandaşları itiraz etmişlerdir. Tabii ki, Kur'an'ı oluşturanlar, oluşturma sırasında kendilerine düşmanları artırmıştır. Onların arasında önce kendi isimlerini de ihtiva eden yazılı metinlerin teslim edilmesi, sonra yasallaştırma sürecinde söz konusu isimlerin Kur'an'a alınmaması düşmanlığın başlıca sebeplerinden biri olabilir (Klimoviç 1986: 102).

Kur'an diğer semavi kitaplar gibi muayyen bir topluluğa geçici bir süre için indirilmemiş olup, kıyamete kadar bütün insanlığa hitap eden evrensel nitelikte bir kitap olması elbette ki, onun hiçbir tebdil ve tahrife uğramadan nazil olduğu gibi muhafaza edilmesini gerektirmekteydi. Tabii ki bu da Hz. Peygamberin, onu birtakım usullerle tespit ettirmesiyle mümkündür (Demirci 2012: 73). Kur'an-ı Kerim başlangıçtan itibaren ezber, yazı ve kontrol şeklinde üç yolla koruma altına alınmıştır.

Kur'an vahyinin tespitinde ilk olarak üzerinde durulması gereken husus ezberleme konusudur. Çünkü Cebrail (a.s)'ın getirdiği Kur'an vahyini Hz. Peygamber ezberleyerek almış, sonra da onu yazdırmış ve tebliğ etmiştir. Hz. Peygamber vahiy geldiği zaman bir kâtip çağırarak ona vahyi yazdırıyordu. Mekke döneminde bu hizmeti daha çok Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh yerine getiriyordu. Medine döneminde ise devreye Übey b. Ka'b, sonra da Zeyd b. Sabit girdi. Zeyd bu işte el-Katip unvanını alacak kadar çok hizmet verdi ise de onun bulunmadığı durumlarda sayısı 40'a ulaşan başka sahabeler tarafından da vahiy yazma görevi yerine getirilmiştir (Canan 2006: 32). Hatta Mustafa

A'zami *Kur'an Tarihi* adlı eserinde Medine döneminde Hz. Peygamber'e kâtiplik yapmış yaklaşık 65 sahabinin isimlerini kaydetmiştir (A'zami 2006: 106).

Tarihi verilere baktığımızda Hz. Aişe, Hz. Abdullah b. Abbas, Hz. Abdullah b. Mesud, Hz. Übey b. Ka'b gibi bazı sahabenin hususi Mushaflarının olduğunu öğrenmekteyiz. Onlar kendi Mushaflarına Kur'an ayetlerinin anlaşılabilmesi için birtakım ilaveler kaydetmişlerdir. Söz konusu ilaveler esas itibarıyla tefsir amacına yönelik özel notlardan başka bir şey değildir. İbn Mesud ve Übey b. Ka'b kendi nüshalarına bazen hafızalarından yazmakta, belki de önceki bir tarihe ait bir varyant ilave etmekte yahut satırları arasına veya kenarlarına çok defa farklı bir renkle, açıklayıcı mahiyette birtakım küçük notlar (Draz 1985: 32) veya Kur'an'dan olmayan bazı dualar kaydetmekte herhangi bir beis görmemişlerdir. Bazı kaynaklarda geçen Ubey b. Ka'b ve İbn Mesud tarafından yazılan Mushaflarda surelerin genel kurala dayalı tertibiyle uyumsuzluklar olduğu bilgisi doğrudur. Bunu kimse inkâr edemez. Fakat hiçbir yerde, herhangi bir suredeki ayetlerin dizilişiyle ilgili bir anlaşmazlığı aktaran hiçbir rivayet bulunmamaktadır (A'zami 2006: 111).

Hz. Osman'ın, istinsah edilen Mushafları değişik İslam beldelerine gönderdikten sonra bunlardan hariç diğer Kur'an nüshalarının ve sahifelerinin yaktırılması için emir vermesi Klimoviç'in dediği gibi siyasi otoritenin zedelenmemesi için değil, bilakis Müslümanlar arasında farklı Kur'an okumalarının önünü almak ve gelecekte anlaşmazlıklara sebep olmamak gibi dini bir kaygıdan dolayı idi. Hz. Osman'ın yaptığı iş, söz konusu ihtilafın önünü almak için sadece Kureyş hattına uyan mütevatir kıraatleri bırakıp, diğerlerini Kur'an metninden çıkarmak olmuştur. Çünkü Hz. Osman, başlangıçta Kureyş lehçesine alışıncaya kadar ruhsat olarak tanınan belli kelimelerin veya harflerin yedi harf üzerine okunması iznine artık ihtiyaç kalmadığı kanaatine varmıştır. Konuyla ilgili olarak Muhammed Hamidullah şöyle demektedir: Hz. Osman'ın yazıyla tespit işi Hafsa tarafından muhafaza edilen Kur'an metninden apayrı ve müstakil bir iş olmayıp, sadece bazı kelimelerin yanlış tarzlarının ıslah edildiği ve mükemmelleştirildiği, Hafsa'daki bu aynı metnin bir nüshasının çıkarılmasından ve işin sonunda da asıl metin ile mukabelesinin yapılmasından ibarettir (Hamidullah 1993: 48).

Bunun yanında kendilerinin hususi Mushafları olan sahabiler de Hz. Osman'ın emrine boyun eğerek özel Mushaflarını yakmışlar, Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar üzerinde ittifak etmişlerdir. Hatta başlangıçta Hz. Osman'ın

çoğalttığı Mushafları tanımak istemeyen Abdullah b. Mesud da sonradan ilk tepkisinden dönmüş, Müslümanların genel görüşüne katılmıştır (Zerkani 1995: I/214, Salih 1965: 82-83).

Kur'an'da mekânla ilgili kelimelerin kaldırılması, Hz. Peygamberin isminin sadece dört yerde geçmesi, halifelerin bile isimlerinin Kur'an'da yer almaması ve en önemlisi Kur'an'ın sure ve ayetleri arasındaki bağlamın bozukluğu, surelerin kronolojik bir şekilde olmaması ve bunun Kur'an'ı oluşturanların siyasi ideolojisinin mahsulü olduğu iddiası da temelsiz bir görüştür. Zira Kur'an Allah tarafından insanlar için indirilen bir hidayet kitabıdır. Onun muhtevasında Hz. Muhammed ve dört halifelerin isimleri, ya da mekân adlarının olması ya da olmaması esas amaç değildir. Onun bir harfine bile Hz. Muhammed'in müdahale etme yetkisi yoktur. Çünkü o ancak bir resuldür, görevi de tebliğ ve teybindir. Bunun ötesinde Kur'an'ın asliyetinin Hz. Peygambere geldiği şekliyle korunmuş olduğunun en önemli delillerinden birisi Kur'an-ı Kerim'deki Allah'ın garantisi (*Hicr Suresi*, 15/9), ikincisi de onun mütevatir olarak nakledilmiş olmasıdır.

Klimoviç'in iddiasının geçersiz olduğunu gösteren hususlardan biri de Hz. Ali ve bazı sahabenin Kur'an'da geçmemesi, Hz. Ali yandaşlarının buna itiraz etmesi ve bunun Hz. Osman yönetimine olan adavetlerinin başlıca sebeplerinden biri olduğunu söylemesidir. Muhtelif eserlerde Kur'an'ın tahrifine inanmakla itham edilen en mühim fırka olarak Şia gösterilir. Gerçekten de bazı Şii kaynaklarda Kur'an'ın mevsukiyetine zarar veren rivayet ve görüşleri görmezlikten gelmek mümkün değildir. Diğer taraftan birçok Şii âlim, Şia'ya yöneltilen bu ithamı şiddetle reddetmiş, Şia'nın Kur'an'ın hıfz edildiğine inandığını ve aksine Ehl-i sünnet kaynaklarında tahrif iftirasını destekleyecek malzemeler bulunduğunu bazı örneklerle kanıtlamaya çalışmışlardır (Hûi 1981: 197-198, Karataş 1996: 14). Mesela Zeydiyye, Kur'an'a yönelik tahrif iftiralarını şiddetle reddeder. Ebu Zehra, Zeydiyye'ye ait *el-Bahr* ve *el-Fusu-lu'l-Lu'lu'iyye* kitaplarından naklen şöyle demektedir: "Kur'an, âlimlerin icma ile kendisine hiçbir şey eklenmeden ve kendisinden hiçbir şey çıkarılmadan son arzdaki şekliyle ümmetin elinde bulunan bir kitaptır. İmamîyenin karşı çıkmasına rağmen onda hiçbir fazlalık yoktur" (Karataş 1996: 28).

Söz konusu iddiayı bundan evvel Batılı oryantalistlerden Regis Blachere de söylemiştir. Bu iddia doğru olsaydı, Kur'an'ın istinsahı sırasında birçok hafız sahabenin bu Mushafları, ezberlerinde mevcut olanla karşılaştırarak böyle bir

şeyin mevcut olduğunu ortaya koymaları gerekirdi. Üstelik Hz. Ali Kur'an'ı tek bir mushafta toplamalarından dolayı halife Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'i övmüş, Kur'an'ı yakmışlar diye ithamlarda bulunanlara karşı onları müdafaa etmiştir (Zerkani 1995: I/229). Eğer Hz. Ali buna karşı olsaydı, Mushafı toplayanları övmeyecekti, bilakis eleştirilerde bulunacaktı ve en azından kendisi halife olduğunda bu işi telafi edecekti.

M. Tayyib Okiç konuyla ilgili Hindistan'ın Bankipore şehrindeki genel şark kütüphanesinde bütün sureleri ihtiva eden apokrif bir mushafın yazma halinde mevcut olduğunu ve söz konusu mushafta Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yerlerine bazı ilavelerin yapıldığını, Nurayn ve Velaye olarak bilinen iki surenin de onların arasında bulunduğunu dile getirmiştir. Bu görüş Kazım Bek gibi bazı Rus oryantalistler tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. Kazım Bek'in belirttiğine göre, söz konusu iki sure Şiiiler tarafından nazarı itibare alınması şöyle dursun, meşhur polemik kitaplarında bile kendilerinden hiç bahsedilmemiştir (Okiç 1971: 9).

Bunun yanı sıra Abdullah Draz eserinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi kasten "iki nur/nurayn" adını taşıyan surenin Şia camiasında ilk defa Tusi'den sonra hicri yedinci asırda görüldüğünü, Kur'an-ı Kerim'den çalınmış birtakım kelime ve ibarelerden müteşekkil bir uydurma sure olduğunu, Kur'an-ı Kerim'in o ahenkli üslubu ve belağatı karşısında ne kadar kötü bir kontrast arz ettiğini belirtmiştir (Draz 1983: 36). Nihayet bu apokrif "suretün nurayn" üzerinde incelemeler yapmış bulunan Kazım Bek ile T. Nöldeke, bütün çırpınmalarına rağmen onun uydurma olduğunu teslim etmek mecburiyetinde kalmışlardır (Okiç 1971: 9-10).

Şia âlimlerinin önemli eserlerine baktığımız zaman Kur'an'da ziyadenin batıl, noksanın muhal olduğu görüşlerini görmekteyiz. Üstelik bu iddia ilk asırlarda mevcut olmayıp, sonradan ortaya atılmış bir meseledir. Bugün Şiiilerin ellerindeki Mushaf ile Sünnilerin Kur'an'ı arasında hiçbir fark yoktur.

Sonuç

Şüphesiz ki Sovyet dönemi Rus oryantalistlerin Kur'an ve İslam alanında eser yazan önemli temsilcilerinden birisi Klimoviç'tir. Klimoviç'in İslam'a dair yaptığı çalışmaların genellikle Kur'an üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Onun ele aldığı ve eleştirdiği konular günümüz açısından da önemli, üzerinde en çok tartışılan ve Müslüman âlimler arasında da ihtilafli olan konuları ihtiva

etmektedir. Kur'an'ın vahye dayanması, Kur'an'ın metinleşme süreci gibi konuları şiddetli bir şekilde eleştiren Klimoviç, İslam'ın bir ideoloji olarak ortaya çıktığını ve Kur'an'da yer alan ayetlerin söz konusu ideoloji doğrultusunda kaleme alındığını iddia etmiştir. Klimoviç'in görüşlerine karşı eleştiriler kendi döneminin bilim adamları tarafından da gelmiştir. Klimoviç zaman zaman kendisinin eleştirdiği ve güvenilirliğinin olmadığı eserlere atıfta bulunarak çelişkiye düşmektedir. Örneğin, Hz. Peygamberin hayatını anlatan en eski kitaplardan İbn Hişam, İbn Sa'd gibi eserlerin sıhhatli olmadığını eleştirerek bunların insanlar tarafından uydurulduğunu ileri sürmüş, ancak kendi iddiasını desteklemesi için onların kitaplarına atıfta bulunmuş, kendince kuvvetli bir delil olarak kullanmıştır. Klimoviç'i bu gibi eserleri telif etmeye sevken en temel faktör, dönemin siyasi ideolojisi olmuştur. Çünkü kendisinin de belirttiği gibi eserinin yazılış amacı Kur'an ile ilgili önbilgileri arz ederek Kur'an'la mücadele edenleri onun temel düşünce ve yorumlarıyla donatmak, güya Kur'an'ın iç çelişkilerini açığa çıkarmaktan ibarettir.

Müslüman doğu kültürünün temelinde Kur'an'ın olduğunu tespit eden Rus oryantalistleri Kur'an araştırmalarına ayrı bir önem vermiştir. Tarihi süreç içerisinde onların çalışmaları yöntem ve üslup yönünden birtakım değişiklikler arz etmektedir. Çarlık Rusya'sında Kur'an ve İslam'la ilgili eserlerin genellikle Hıristiyan kilisesinin gözetimi ve denetimi altında yazıldığı ve aynı şekilde Sovyet dönemi Rus oryantalistlerin çalışmaları da dönemin siyaseti ve ideolojisi doğrultusunda ele alındığı, hatta hâkim ideolojiye hizmet etmek amacını taşıdığı için onların görüşlerinin objektifliğinden bahsetmemiz mümkün görünmemektedir.

Kaynaklar

- A'zami, Muhammed Ziya. (2003). *Yahudiyye ve'l-Mesihîyye*. Riyad: Mektebetürrüşd.
- A'zami, Mustafa (2006). *Vahyedilişinden Derlenişe Kur'an Tarihi*. Çev. Ömer Türker ve Fatih Serenli. İstanbul: İz Yay.
- Akdemir, Salih (1989). "Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (sav)'e Yaklaşımları". *AÜİF Dergisi* XXXI: 179-210.
- Canan, İbrahim (2006). "Rivayetler Işığında Kur'an-ı Kerim'in Cem Edilmesi". *Kur'an'ın Mucizevi Korunması*. İstanbul: Işık Yay.
- Demirci, Muhsin (2012). *Kur'an Tarihi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yay.
- Draz, Abdullah (1983). *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*. Çev. Salih Akdemir. Emek Yay.
- Draz, Abdullah (1985). *En Mühim Mesaj Kur'an*. Çev. Suat Yıldırım. Ankara.

- Erşahin, Seyfettin (1999). *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi)*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yay.
- Esen, Muammer (2011). "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi". *AÜİF Dergisi* 52 (2): 111-128.
- Hamidullah, Muhammed (1993). *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: MÜİF Yay.
- Hûi, Ebu'l-Kâsım (1981). *El-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut: Envarü'l-Hüda.
- İbn Hişam, Muhammed Abdi'l Melik (1995). *Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Fethi Envar ed-Dabuli. Mısır.
- Karataş, Şaban (1996). *Şiâda ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*. İstanbul: Ekin Yay.
- Karatayev vd. (1974). "Klimoviç". *Kazak Sovet Ensiklopediyası*. C. 5. Almatı. 476.
- Kelbi, Ebu'l-Münzir Hişam b. Muhammed b. es-Saib (1995). *Kitabul-Esnam*. Mısır: Darü'l-Kitabi'l Mısır.
- Kemper, Michael and Stephan Conermann (2011). *The Heritage Soviet Oriental Studies*. Routledge: Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series.
- Kemper, Micheal (2009). "Studying Islam In The Soviet Union". *Vossiuspers UvA*. Amsterdam. 5-25.
- Klimoviç, Lutsian (1929). *Soderjaniye Korana*. Moskva: Ateist.
- Klimoviç, Lutsian (1931). "Suşestvoval li Muhammed? Diskussiya v Kommunističeskiy Akademii v Antireligiozniy Sektsii İnstituta Filosofii". *Voinstvuyesiy Ateizm* 2-3: 198-205.
- Klimoviç, Lutsian (1959). *Kur'an Jane Onin Uagizdari*. Almatı: Kazak Memleket.
- Klimoviç, Lutsian (1986). *Kniga O Korane, Ego Proishojdeniye İ Mifologii*. Moskva: Politzdad.
- Krimskiy, Agafangel (1904). *İstoriya Musulmanstva, Samostoyatelniye Oçerki, Obrobotki i Dopolneniye Perevodi iz Dozi i Goldzhina*. Moskva: Varvari Gattsuk.
- Miliband, Sofiya (2008). *Vostokovedi Rossii: Bibliografičeskiy slovar*. C. 1. Moskva. 634.
- Okiç, Tayyib (1971). "Kur'an-ı Kerim'i Taklid Teşebbüsleri". *Diyanet Dergisi* X.
- Okumuş, Mesut (2003). "Jeffery ve Kur'an Çalışmalarındaki Yeri". *Oryantalistlerin Gözüyle İslam*. İstanbul. 77-138.
- Salih, Subhi (1965). *Mebâhis, fi Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Darul İlm Lilmelayin Yay.
- Sönmezsoy, Selahattin (1998). *Kur'an ve Oryantalistler*. Ankara: Fecir Yay.
- Taberî, İbn Cerir (2001). *Camiu'l-Beyan 'an Têvili Ayi'l-Kur'an*. Kahire.
- Vvedenskiy, Boris (1953). "İslam". *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*. C. 18. Moskva. 516.
- Vvedenskiy, Boris (1953). "Koran". *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*. C. 22. Moskva. 564.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (t.y.). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Akçağ Yay.
- Yıldırım, Suat (1983). *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*. İstanbul: Ensar Yay.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazim (1995). *Menâhili'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Aziz.
- Zerkeşi, Bedreddin (t.y.). *el-Burhân fi Ulûmi'l- Kur'ân*. Mısır: Mektebetü Darü't-Türas.

Works of Russian Orientalist Klimovich in the Framework of the Quran *

Zhaxhangir Nurmatov**

Abstract

The fact that the Quran is the basis of Islamic civilization and culture prompted the Russian orientalist to conduct research in the framework of the Quran. Studies of Soviet period Russian orientalists were dealt with the policy and ideology and “being scientific” served to the continuation of modern exploitation through state. The obvious example of this situation can be seen in the claims of Klimovich, a Soviet period Russian scholar. Dedicating most of his life to the Quranic studies, Klimovich naturally made use of the orientalist tradition up to his time and was mostly influenced from the views of his predecessors. Particularly, his views were based mostly upon those of Western and Tsarist Russian Orientalists. When considering such points as his negative and prejudiced approach to the Quran, that he, from the beginning, decided to condemn Islam, that putting objectivity aside, he took an

Keywords

Russia, Orientalism, Klimovich, Soviet Period, Quran, Tafseer.

---

* Date of Arrival: 20 December 2016 – Date of Acceptance: 21 June 2017

You can refer to this article as follows:

Nurmatov, Zhaxhangir (2019). “Rus Oryantalist Klimoviç’in Kur’an Çerçevesindeki Çalışmaları”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 193-214

** Dr. Lecturer., Akhmet Yassawi University, Faculty of Humanities, Department of Divinity – Turkistan/Kazakhstan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5083-0748>

zhaxhangir82@gmail.com, zhaxhangir.nurmatov@ayu.edu.kz

Советский востоковед Климович и его исследования Корана*

Жахангир Нурматов**

Аннотация

Исламская цивилизация и культура основаны на Коране, поэтому российские востоковеды проводили свои исследования в области коранистики. Исследования советских востоковедов отражали политику и идеологию того времени, и их научность была обусловлена требованиями государства. В этом смысле показательны труды советского ученого Климовича. Посвятив большую часть своей жизни изучению Корана, Климович следовал научным традициям и подходам предшественников, в частности, западных и русских исследователей царского периода. Трудно говорить об объективности его работ. В которых прослеживается предвзятое и негативное отношение к исламу.

Ключевые слова

Россия, ориентализм, Климович, советский период, Коран, тафсир

* Поступило в редакцию: 20 декабря 2016 г. – Принято в номер: 21 июня 2017 г.

Ссылка на статью:

Nurmatov, Zhakhangir (2019). "Rus Oryantalist Klimoviç'in Kur'an Çerçevesindeki Çalışmaları". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 193-214.

** Д-р, преподаватель, Международный турецко-казахский университет имени Ходжа Ахмеда Ясави, факультет гуманитарных наук, кафедра теологии – Туркестан / Казахстан

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5083-0748>

zhakhangir82@gmail.com, zhakhangir.nurmatov@ayu.edu.kz